

IMRE ATTILA

egyetemi adjunktus, Sapientia EMTE, Műszaki és Humántudományok Kar, Alkalmazott
Társadalomtudományok Tanszék (Marosvásárhely)

Abstract: The article discusses the possibility of creating and using effectively a database of modal verbs in English, Romanian and Hungarian. The database is first created in Microsoft Excel, and then turned into a csv-file in order to be used in *MemoQ* translation environment as a term base with the aim of enhancing both quality assurance and productivity. The article approaches modal verbs from the translator's point of view, offering samples for *can*, *could*, *must*, *shall*, *should* and *ought to* in English–Romanian and English–Hungarian. After presenting the results and drawing the conclusions of the research, future possibilities are also mentioned.

Keywords: modal verbs, MemoQ, database.

1. Bevezetés

Sokak szerint jelen századunk egyik meghatározó tényezője a technikai fejlődés. A nyomdagép feltalálásától és elterjedésétől minden évszázadnak megvolt a maga technikai vívmánya, de a 20. századvég és a 21. századelőn tapasztalt robbanásszerű fejlődés komoly hatással volt a fordítástechnikára is.

Napjainkban számítógépes környezet segíti elő a fordítást, a ceruzával papírra írt, és esetenként radírral javított szöveg eltűnőfélben van (Gouadec 2007: 109). Sokak egybehangzó véleménye az, hogy aki nem tartja a lépést, ügyfelek nélkül marad. A számítógép segítségével elvégzett fordítás azonban változatos lehet, hiszen mind a gépi fordítás (pl. a *Google Translate*), mind pedig a fordítói környezet segítségével készült fordítás kiindulópontja a számítógép használata, de ide sorolhatjuk az egyszerű szövegszerkesztőkben készült fordításokat is. Jelen tanulmány szerzője a fordítói környezet segítségével készült fordításokat tekinti a leghatékonyabbnak, és a továbbiakban a 'fordítás' alatt ezt értjük, eltérően a gépi vagy egyéb fordításoktól.

Minden fordítói környezet (*translation environment*) egy speciális fordítástámogató program, amely rendelkezik fordítómemóriával (*translation memory*), terminológiai adatbázissal (*term base*), illetve egy kommunikációs felülettel. Ez a felület legalább három oszlopot feltételez a következőképpen: a bal oldali oszlopban a forrásnyelvi szöveg szegmensekre (mondatokra) tagolva, a középső oszlop üres (ide kerül a célnyelvi fordítás), a jobb oldali oszlopban pedig az adatbázisban szereplő találatok jelennek meg (a fordítómemóriából vagy a terminológiai adatbázisból). A fordítómemória tulajdonképpen korábban megfeleltetett mondatok gyűjteménye, a terminológiai adatbázis pedig korábban elmentett (szak)szavakból vagy kifejezésekből áll. Bármilyen szót vagy kifejezést el lehet menteni az adatbázisba, illetve teljes adatbázisokat lehet importálni (pl. mások által létrehozott adatbázist).

A leírtak alapján kiderül, hogy a fordítói környezet nem „fordít helyettünk”, nincs „beépített szótára”, kezdetben „üres” (nem tartalmaz adatot sem a fordítómemóriában, sem a terminológiai adatbázisban), de óriási előnye, hogy könnyen lehet ellenőrzött adatokat hozzátenni, amelyeket minden további fordítás során fel lehet használni. Ezért olyan hatékony a minőségbiztosítás, hiszen ha egy szót már fordítottunk, akárhányszor kell ugyanazt a szót fordítanunk, mindig jelzi a fordítómemória, hogy korábban milyen szót feleltettünk neki meg (akár többet is, ha a szónak több fordítási lehetősége van).

A fordítói környezetek egyre népszerűbbek; jelenleg a Microsoft Windows operációs rendszerre fejlesztik többségüket (*SDL Trados*, *MemoQ*), de már vannak platformfüggetlen fordítói környezetek is (működnek Microsoft Windows alatt vagy pl. Linux operációs rendszeren, illetve mindkettőn: *OmegaT*, *Lokalize*), és egyre több dokumentumfajta képesek felismerni. Amelyek Microsoft Windows platform alatt működnek többnyire nem ingyenesek, de igencsak hatékonyak (szakberkekben ezeket használják), míg az ingyenesek jelenleg kevesebb opcióval rendelkeznek, de kezdő fordítók bátran kísérletezhetnek velük.

A Kilgray cég szíves támogatásával a *MemoQ* fordítói környezet ingyenesen használható tanáraink és diákjaink számára, ezért négytagú kutatócsoportunk a *MemoQ* segítségével tesztelte az angol módbeli segédigék fordítási lehetőségeit magyar és román nyelvre.

2. Az angol módbeli segédigék

A módbeli segédigék (röviden: modálisok) tanulmányozása mind az angol szakirodalomban (pl. Palmer 1990, Greere & Zdrenghea 2000), mind pedig a magyar szakirodalomban (pl. Kugler 2004, Pelyvás 1998, Benő 2011) alapos tanulmányokat, köteteket eredményezett.

A modalitás szűkebb értelmezésében „a beszélői attitűd megjelenését értjük” (Kugler 1999: 101), míg a tágabb értelmezés szerint modálisnak tekinthető minden olyan jelentés, amely neményt közöl, hanem a világnak egy lehetséges vagy kívánt állapotát jelöli (Kugler 1999: 102). A tágabb értelmezés szerint nem csak a módbeli segédigék, hanem a módosítószók is a modalitás szférájába tartoznak, de jelen tanulmány csupán a módbeli segédigék fordítási lehetőségeit vizsgálja angol–magyar–román kontextusban.

A modálisok tanulmányozása többnyire nyelvészeti probléma, hiszen a nyelvek különbözőségéből eredendően érdemes összehasonlítani a modalitás kifejezési lehetőségeit elsősorban olyan nyelvek esetében, amelyek egymástól jelentősen eltérnek, például az analitikus vagy szintetikus nyelvek (Klaudy 2003). A nyelvészeti kutatások megkülönböztetnek episztemikus (véleményt tükröző) és deontikus (kötelességgel, tiltással kapcsolatos) modálisokat (Palmer 1990), de ezek taglalásakor mindenképpen szükség volt a különböző jelentésárnyalatok szemléltetésére, amelyet a fordítók a gyakorlatban nagyszerűen hasznosíthatnak.

ük”,
a
ogy
ítás
egy
zi a
is,

Palmer elismeri, hogy a modálisok összképe igencsak rendezetlen (*messy*), és bármilyen rendezési sémát próbálunk felállítani, nem lesz egyszerű (Palmer 1990: 49). Igyekeztünk olyan adatbázist összeállítani, amely a szakirodalom alapján releváns lehet, ezért esett a választásunk egyrészt a többnyire árnyaltabb stílusú szépirodalmi szövegekre (Asimov: *Foundation/Fundatia/Alapítvány*), másrészt pedig hivatalos szövegekre (az Európai Unió adatbázisából angolul, románul és magyarul).

ows
nak
latt
és

Választásunk helyességében egyrészt Recski erősít meg, hiszen állítása szerint például az angol *must* modális előfordulása leggyakoribb a szépirodalomban, majd a hivatalos szövegekben (Recski 2002: 112), másrészt pedig Palmer, aki figyelmeztet, hogy nem csupán az állító formákat érdemes vizsgálni, hanem tagadó és kérdő formákat is, illetve jelen/múlt, cselekvő/szenvedő szerkezeteket is.

ows
yak
val

Adatbázisunk több mint kétezer angol modálist tartalmazó mondatot tartalmaz, amelyek mellett szerepelnek a magyar és a román fordítások is. Két megközelítési módszer közül válogathattunk: az adatbázis alapján gyakorisági sorrendbe szedjük az előfordulásokat, terminológiai szószedet készítünk, és új szövegeken próbáljuk tesztelni a találatok számát, illetve elméletből kiindulva feltérképezzük a modálisok (*can, could, may, might, shall, should, will, would, must, ought to, need*) összes fordítási lehetőségét, majd egybevetjük az adatbázisban található fordításokkal. Az első variáns buktatója, hogy a korpusz nem megfelelő erre a célra, hiszen nem öleli fel a nyelvi megnyilvánulások minden területét, ezért a második variánssal próbálkoztunk először, ezért az angol nyelvtankönyvek alapján igyekeztünk minél több fordítási lehetőséget keresni az egyes modálisokra.

gol
g a
pos

3. Feltevések és a kutatás bemutatása

ük”
den
agy
k a
de
ol-

Feltevéseink egyike az volt, hogy a modálisok fordíthatóságának tanulmányozásához célszerűbb minden egyes módbeli segédige potenciális jelentését (fordítását) feltérképezni. Ennek volt egy fontos következménye: lehetővé tette, hogy a modálisok körül folyó grammatikai vitá(k)tól eltekintsünk, hiszen – fordítói szemmel közelítve – lényegtelen a módbeli segédige nyelvtani besorolása és viszonya más igefajtákkal (pl. az, hogy hány dologban tér el az erős/gyenge igéktől).

vek
zési
sen
A
és
zek
tok

Az idegen nyelvek oktatása során is hasznosnak bizonyul ez a fajta megközelítés, amely kiegészülve a nyelvtipológiai megfigyelésekkel (Klaudy 2003) érdekes adatokkal szolgálhat a fordítás számára is. Ezek alapján feltételeztük, hogy az így létrehozott terminológiai adatbázis angol–román verziója több helyes találatot fog eredményezni mint az angol–magyar, hiszen mind az angol, mind a román az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozik, és ez részben be is igazolódott.

A kutatás során igyekeztünk minden angol módbeli segédigét tartalmazó mondatot fellelni a forrásszövegekben és megkeresni fordításukat a román valamint a magyar szövegekben. Ezeket egy Microsoft Excel állományba

mentettük le, és a három fő oszlop (angol, magyar, román) mellett több oszlopot is létrehoztunk különböző szűrések kedvéért: egy oszlop tartalmazta a modálist, külön oszlopokban jelöltük, ha a modális állító/tagadó/kérdő, cselekvő/szenvedő formában volt. Az eredetileg *xls* kiterjesztésű dokumentumot át kellett alakítani *csv* formátumba (a Microsoft Excel egy másfajta mentési opciójával ez könnyen megvalósítható), amely azért volt szükséges, hogy a *MemoQ* fordítói környezet fordítói memóriaként kezelhesse az állományt.

Nyilvánvaló volt, hogy három fő fordítási lehetőséggel számolhatunk bármelyik modális esetben, bár még nem tudtuk megjósolni milyen lesz az előfordulási arányuk. Például a *can* modális esetben a következő három eset valószínű magyar nyelvre való fordítás során:

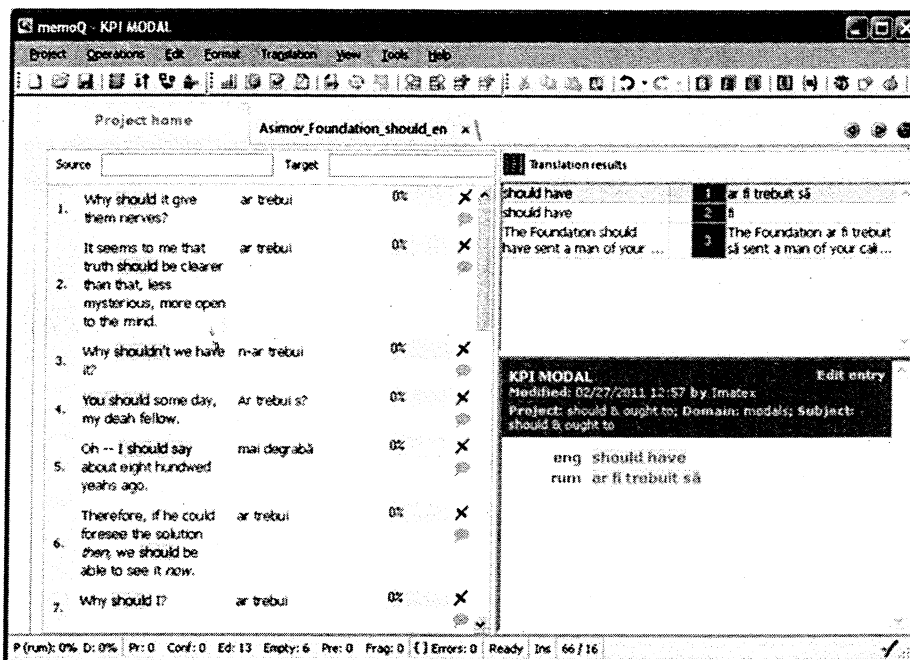
1. *can* 'lehet'/'tud' (szó)
2. *can* '-na', '-ne', '-ná', '-né' (feltételes módjel)
3. *can* nem jelenik meg a fordítás során sem szóként, sem toldalékként

Természetesen minden modális esetén fennáll ez a lehetőség, mint azt az alábbi példák is igazolják (Asimov *Foundation* 1951, *Alapítvány* 1986):

- (1) *We must strike first.* 'Nekünk **kell** támadnunk elsőknek.'
- (2) *I could retool your factories.* 'Ajánl**hatok** új gépeket a gyáraikba.'
- (3) *I cannot in law protect you.* 'Nincs törvényes alapom, hogy megvédelmezzem önt.'

További említésre méltó megfigyelésünk, hogy bizonyos modálisok gyakran szerepelnek állandósult kifejezésekben (idiomatikus szerkezetek), és jelentős időbe telik, míg adatbázisba kerülnek gyakorisági mutatók alapján. Annak ellenére, hogy az egyik „legkönnyebben” fordítható angol modális a *should* 'kell'/'kellene', elég gyakran szerepel különböző szerkezetekben: *If he should come* (feltételes), *Should you happen to* (hangsúlyos szerkezet inverzió segítségével), *He asked what he should do.* (függő beszéd), *Should I stay more?* (tanácskérés), ... *so that he shouldn't* (célhatározói mondatszerkezet), *How should I know?* (állandósult kifejezés) stb. Ezek csak hosszú gyűjtőmunka során kerülhetnek az adatbázisba, és nem biztos, hogy sok időt nyerünk velük a további fordítások során (Imre, 2010). Mintaanyagunkat (Asimov 1951) egybevetve a magyar és román fordításokkal (Asimov 1986, Asimov 1993), nyilvánvalóvá vált, hogy amikor a *should* feltételes szerkezetben szerepel, nem fogja jelezni az adatbázis, mert a magyar nyelvben ez toldalékot eredményez (pl. feltételes módjelt: 'jönne'), a román nyelvben pedig egyáltalán nem szerepel a fordításban; hasonlóképpen, a *lest ... should* 'hogy nehogy' szerkezet sem jelenik meg fordításkor, hiszen több variáns is lehetséges (személyes névmások). Az összes névmással kiegészített variánst pedig nem biztos, hogy érdemes elmenteni, hiszen a szerkezet előfordulása egyáltalán nem gyakori.

Egy további gond, hogy a *shoulder* 'váll' a fordítói környezet értelmezésében *should* + 'valami' (Imre, 2012). Ennek ellenére biztató, hogy a *should* összes előfordulása közül 52,63%-ban sikeresen meg lehetett állapítani a fordítói döntést, amely arány az *ought to* esetében 75% volt, bár összesen csupán nyolc mondatban szerepelt ez a modális. Az alábbi illusztráció a *MemoQ*-ban zajló fordítási folyamatot szemlélteti:

1. ábra

Fordítás MemoQ segítségével

4. Eredmények és következtetések

A korábbi részben említettük, hogy a modálisokat három nagy fordítási csoportba sorolhatjuk: modális segédigének önálló szó vagy toldalék felel meg, illetve egyáltalán nem jelenik meg fordításban, nagyjából egyharmad-egyharmad arányban. Ezen belül természetesen igencsak nagy eltérések lehetnek, hiszen például a *will/would* modálisokkal adatbázist létrehozni reménytelennek tűnik, annak ellenére, hogy a leggyakrabban előforduló modálisok. A mintaanyagok alapján ezek fordítási lehetősége annyira szerteágazó, hogy nem érdemes velük önállóan foglalkozni, hacsak nem teljes mondatokat (szegmenseket) nem mentünk el, reménykedve ezek ismétlődésében, például filmfeliratozás során. A legsikeresebbnek a *should*, *ought to* és a *must*, *have to* adatbázisa bizonyult.

Másik érdekes adatunk a *shall* modálissal kapcsolatos. A szépirodalmi szövegben összesen 5 mondatot találtunk, amelyben szerepelt a *shall*, ami oldalszám ala-

pú gyakorisággal számolva 0,027 (185 oldalas szövegben). Ezzel ellentétben az Európai Unió szövegekben 616 előfordulást jegyeztünk mindössze 146 oldalon, tehát az előfordulási arány 4,21, ami azt jelzi, hogy 616-szoros összevetve a szép-irodalmi szöveggel.

Ezek alapján levonhatjuk az egyik következtetésünket: a fordítói adatbázis létrehozásakor vannak „hálás” modálisok, amelyek érdemes adatbázisba tenni még akkor is, ha esetenként időben keveset nyerünk velük. A *can* ige ‘lehet’ fordítása öt billentyűleütéssel jár, míg ha jelzi az adatbázis, akkor csak egy kétbillentyűs kombináció (egyszerre leütve). A *can* ‘kell’ esetében már jóval kisebb a nyereség, hiszen amíg a legördülő opciókból meglátjuk a megfelelőt és alkalmazzuk a megfelelő billentyűkombinációt (amely a *Ctrl + 1...9* közül bármelyik lehet), addig valószínű, hogy hamarabb leütjük a ‘k’, ‘e’ és kétszer az ‘l’ billentyűt. Amennyiben a modális fordítása során nemzetspecifikus karaktert kell leütni, már lelassulhat a gépelés, főleg ha gépelés során billentyűzet-váltásra is sor kerül (*talán, trebuie să, pofti*).

„Hálátlan” modálisoknak azok bizonyultak, amelyek fordításakor túlságosan rövid a megfelelő szó, sokféleképpen fordítható, ragozott alakok jelennek meg, illetve gyakran csak toldalék formájában jelenik meg, vagy egyszerűen nem jelenik meg a fordításban (*will, would*). Mondhatnánk erre, hogy a fordítói környezeteket nem ezzel a céllal fejlesztették ki, hiszen fő céljuk az ismétlődő szövegelemek voltak, és semmiképpen nem a szépirodalmi szövegeket célozták meg. A *MemoQ* fejlesztői (vö. *MemoQ Quick Start Guide 2010*) állítják, hogy nem technikai szövegek esetében akár 70%-os időmegtakarítást is elérhetünk, míg (szép)irodalmi szövegek esetében 10–30%-ra számíthatunk. Amennyiben a modális adatbázis segítségével a 10%-ot tűzzük ki célul, nem járunk messze az igazságtól, főleg ha időközben tízezres nagyságrendű adatbázist hozunk létre az elektronikus formában elérhető szövegek alapján.

Tény, hogy a minőségellenőrzés során az adatbázis segítségével sokkal hamarabb jelzi a potenciális hibákat/nem megfelelő fordításokat, hiszen egy-egy szó esetében felbukkan annak összes korábbi fordítása, amely bármikor korrigálható (egységesíthető, illetve variálható).

Szót kell még ejtenünk a fordítói kompetenciáról. Általánosan elfogadott, hogy a fordítói kompetenciához tartozik (többek között) a forrásnyelv és a célnyelv alapos ismerete, amelyet a modálisok segítségével könnyen ellenőrizhetünk. Kezdő fordítók többnyire szolgáian fordítanak, de az igazi szakértők, gyakorlott fordítók esetenként olyan megoldásokat ajánlanak, hogy csak csodálni lehet, függetlenül attól, hogy kompenzálás, teljes átalakítás vagy egyéb átváltási művelet eredményével (Klaudy, 2003) szembesülünk. A *must* legtipikusabb fordításai közé sorolhatjuk a ‘muszaj’, ‘kell’, ‘biztosan’ szavakat (*You must help me., She must be crazy., I must go now, stb.*), ezért érdemes megfigyelni az alábbi fordításokat:

- (4) *It must have been drifting in space for at least ...* (Asimov)
 ‘Legalább háromszáz éve sodródhat az űrben.’ (F. Nagy)

- (5) *Something must have happened yesterday, ...* (Asimov)
'Történt talán valami a tegnapi ...' (F. Nagy)

Ugyanakkor nem mellékes a modális adatbázis nyelvoktatásban való használata sem. Megfigyeltük, hogy az elméletből kiindulva olyan fordítási lehetőségeket is adatbázisba vettünk, amely a több mint kétezer szépirodalmi mondat elemzése során egyszer sem bukkantak fel (*lest ... should*), tehát jóval kevésbé bizonyultak fontosnak, mint azt feltételeztük. Ez viszont jól hasznosítható a modern nyelvoktatásban, hiszen ha gyakorisági sorrendbe tesszük az előfordulásokat, máris tudjuk, mit ajánlatos kezdő (leggyakrabban előforduló jelentések), közép és haladó (ritkább előfordulások) szinten megemlíteni.

Befejező gondolatunk az, hogy meglátásunk szerint egy idegen nyelv alapos ismerete akkor nyilvánul meg a leginkább, amikor anyanyelvről fordítunk idegen nyelvre; a mi esetünkben ez azt jelentené, hogy nem angol–magyar irányba fordítunk, hanem magyar–angol irányba. Ennek kapcsán feltételezzük, hogy amikor a magyar mondatban semmi modálisra utaló nyom nincs, az angolban pedig modális jelenik meg, az nagyfokú fordítói tapasztalatról árulkodik:

- (6) Abba hagyjuk?
We might as well stop here.

Felhasznált irodalom

- Asimov, I. 1951. *Foundation*. New York. Gnome Press.
- Asimov, I. 1986. *Alapítvány – Az Alapítvány pereme*. (Ford. F. Nagy, P.). Budapest. Kozmosz Könyvek.
- Asimov, I. 1993. *Fundația*. (Ford. Stoian, G.). București. Editura Nemira.
- Benő, A. 2011. Modalitás, kategorizálás, fordítás. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1: 29–42.
- Gouadec, D. 2007. *Translation As a Profession*. Amsterdam/Philadelphia. John Benjamins Publishing.
- Greere, A. L. & Zdrenghea, M. M. 2000. *A Guide to the Use of English Modals and Modal Expressions*. Cluj-Napoca. Clusium.
- Imre, A. 2010. Translating modal verbs with translation environment. Should and ought to. In: Cocârță Andrei, L. & Chipere, S. & Sandulovici, A. (eds.). *Language, Culture and Change. Higher Education between Tradition and Innovation* (Vol. II). Iași. Editura Universității „Al. I. Cuza”. 109–116.
- Imre, A. 2012. Módbeli segédigék fordítása. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. (megj. előtt).
- Klaudy, K. 2003. *Languages in Translation*. Budapest. Scholastica.
- Kugler, N. 1999. Mondattan. *Magyar Nyelvőr* 123. 1: 88–108.
- Palmer, F. R. 1990. *Modality and the English Modals*. London and New York. Longman.

- Pelyvás, P. 1998. On Questions of Epistemic Grounding. In Andor, J. et al. (eds.). *The Diversity of Linguistic Description. Studies in Linguistics in Honour of Béla Korponay*. Debrecen. KLTE Angol-Amerikai Intézet. 241–264.
- Recski, L. J. 2002. The English Modal Auxiliary Must: A Corpus-Based Syntactic-Semantic Account. *Revista da Abralín* 1. 2: 99–122.

Internetes hivatkozások

- <http://eur-lex.europa.eu/en/index.htm> – 2012.04.12.
- www.europarl.europa.eu/committees/en/itre/draftreports.html?linkedDocument=true&ufolderComCode=ITRE&ufolderLegId=7&ufolderId=06804&urefProcYear=&urefProcNum=&urefProcCode – 2012.04.12.
- www.kilgray.com/files/userguide/memoQ_QuickStartGuide_4_0_EN_0.pdf – 2010.04.10.
- www.nytud.hu/NMNyK/eloadas/kuglern.rtf. Kugler, N. 2004. A kételkedés nyelvtana. VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus. Budapest. – 2011.07.21.

Ab

Key

1. l

A

kie

mu

vi s

kan

álln

vált

zők

ism

meg

A

csol

(197

(szü

gran

tett

értel

(pl. s

(pl.

same

A

eltol

¹ Koh